

İZNİK GÖLÜ HAVZASINDA KIR MESKENLERİ

Cengiz Akbulak¹

ÖZET

Bu çalışmada, İznik Gölü Havzasındaki kır meskenlerinin genel özellikleri ve bu özelliklerin ortaya çıkışında etkili olan faktörler ortaya konmuştur². Arazi çalışmaları sırasında yapılan ayrıntılı gözlemlere ve mevcut istatistiklerin değerlendirilmesine dayanarak, havzadaki kır meskenlerinin kat sayısı, yapı malzemesi, inşa tarzı, çatı biçimi ve fonksiyonel yapıları bakımından çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Meskenlerde görülen bu çeşitliğin meydana gelmesinde topografya şartları, litolojik özellikler, iklim özellikleri ve bitki örtüsü gibi doğal çevre koşullarıyla; sahada yürütülen ekonomik faaliyetler, ulaşım durumu, şehirlere uzaklık ve kırsal kesimde yaşayan nüfusun sosyo-kültürel özellikleri gibi beşeri faktörlerin etkili olduğu saptanmıştır.

Tek ve iki katlı meskenlerin hakim olduğu İznik Gölü Havzasında, yapı malzemesi olarak kerpiç ve ahşabın ön plana çıktığı, karkas mesken tipinin yaygın olduğu, çatıların beşik ve kırma tarzında inşa edildiği ve ekonomik faaliyetlerdeki çeşitliğe bağlı olarak meskenlerin fonksiyonel yapılarının farklılıklar gösterdiği ortaya konmuştur. Çalışmada ayrıca, tüm köylerde çevrenin coğrafi özelliklerini yansıtan meskenlerin sayılarının giderek azaldığı, buna karşın betonarme tarzındaki yapıların yaygınlaştığı saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: İznik Gölü Havzası, kır meskenleri, mesken tipleri, yapı malzemesi.

¹ Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Çanakkale.

² Bu çalışma, yazarın İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği tarafından desteklenen (Proje No: T34/23072002) "İznik Depresyonu'nun Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından İncelenmesi" konulu doktora tezinin bir kısmından oluşturulmuştur.

RURAL DWELLINGS IN THE LAKE İZNIK BASIN

ABSTRACT

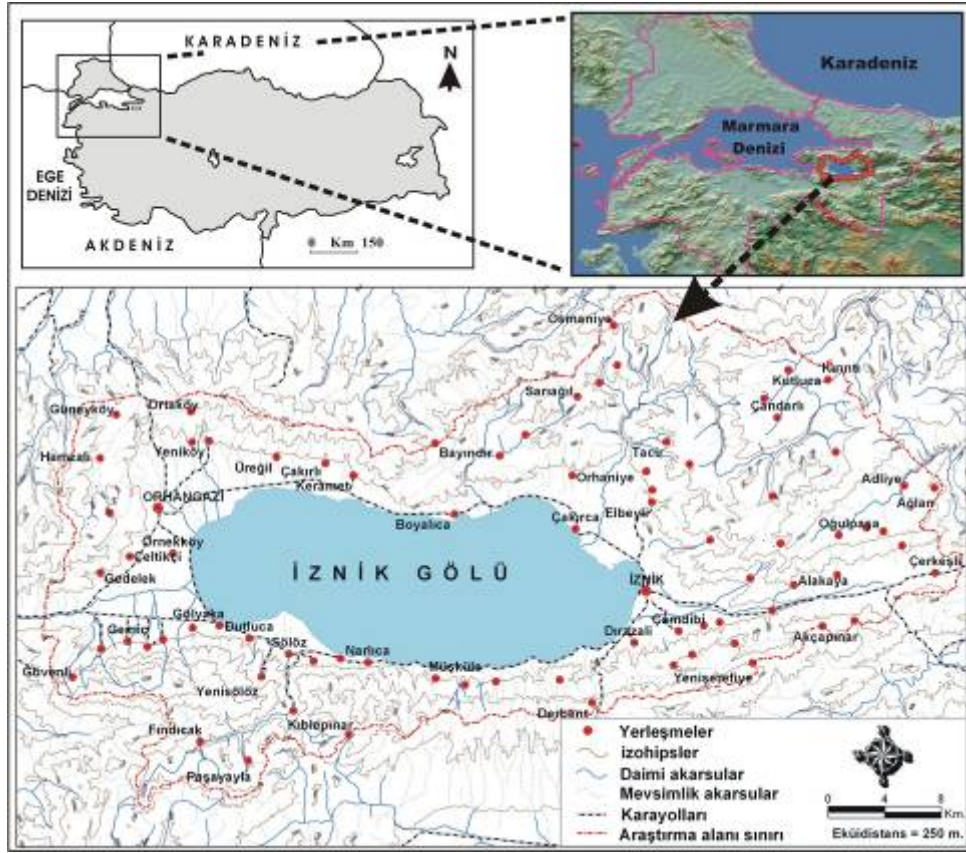
In the present study, the main properties of rural dwellings and factors affecting their occurrence in the Basin of Iznik Lake were investigated. Based on the detailed field observations and interpretations of the present statistical data, it was determined that functions and main features of the buildings, such as number of floors, construction material, style of building, roof form etc., have shown a great deal of diversity. It was found that this diversity has been affected both by several geo-environmental elements, such as liotolgy, topography, climate and vegetation cover, and by human factors including economic activities, transportation, distance to cities, and socio-cultural characteristics of the rural population.

It is suggested that, in the Iznik Lake basin where single or double-floor “karkas” type of residents are common, sun-dried brick and wooden materials have been preferred for construction, and the roofs have been built in the style of “hipped” and “gabled”. The functional structures of the dwelling show differences due to diversity of econmic activities. It was also determined that the number of residents reflecting geographical characteristics of the surrounding of dwelling have decreased in all villages, whereas reinforced concrete type of structures has become more widespread.

Keywords: The Lake İznik Basin, rural dwellings, types of dwelling, building material.

GİRİŞ

İznik Gölü Havzası, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde yer almaktadır (Şekil 1). Havzanın çok büyük bir kısmı “Samanlı Yöresi” sınırları içinde bulunurken, Gürle-Avdan dağlarının güneyinde kalan kesimleri “Bursa Yöresi”ne dahildir.

Şekil 1: İnceleme alanının lokasyon haritası.

Marmara Bölgesi'nin Anadolu Yarımadası'nda kalan kısmında, esas itibariyle doğu-batı doğrultusunda uzanan kırık hatlarına tekabül eden ve kuzeyden güneye doğru dağlık ve platoluk sahalarla birbirinden ayrılan çöküntü alanları bulunmaktadır (Ardel,1943). Bu çöküntü alanlarından biri olan İznik Gölü Havzası da, kuzeyindeki Samanlı Dağları'yla güneyindeki Gürle-Avdan dağları arasında, kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Havzanın tabanında, Türkiye'nin altıncı büyük gölü durumundaki İznik Gölü (302.2 km²) bulunmaktadır ve bu göl, içinde yer aldığı havzanın genel doğrultusuna paralel olarak doğu-batı yönlü bir uzanışa sahiptir.

İznik Gölü Havzasındaki ana morfolojik birimleri alüvyal düzlükler, plato sahaları ve dağlık sahalar meydana getirmektedir. Bu morfolojik birimler nüfus yoğunluğundan yerleşme büyüklüklerine, yerleşme dokularından mesken tiplerine, hakim ekonomik faaliyetten uygulanan zirai yöntemlere ve yetiştirilen ürünlere kadar beşeri faaliyetler üzerinde etkide bulunarak farklı özelliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Akbulak, 2006). Gölün doğusunda ve batısında daha geniş alanlar kaplamak suretiyle, gölü çevreleyen ve Karadın Oluğu tabanı boyunca

doğuya doğru devam eden alçak düzlükler; elverişli iklim koşulları, verimli toprakları ve sulama imkanlarıyla, inceleme alanındaki en önemli tarım arazileri durumundadır. Bu sahalar aynı zamanda yerleşmelerin toplandığı ve nüfus yoğunluğunun arttığı kesimleri meydana getirmektedir. Platoluk ve dağlık sahalar ise iklim, yükselti, eğim ve toprak şartları itibariyle ekonomik faaliyetlerin nispeten kısıtlandığı kesimlere karşılık gelmektedir. Özellikle dağlık sahalarda, yükseltideki artışa bağlı olarak iklimin birçok ürünün yetişmesini engelleyici yönde değişmesi nedeniyle tarımsal faaliyetler önemini büyük ölçüde kaybederken, ormancılık ve hayvancılık temel ekonomik faaliyetler durumuna geçmektedir.

İznik Gölü Havzası esas olarak, Akdeniz ve Karadeniz iklimlerinin geçiş tipi niteliğindeki Marmara İklimi koşullarını yansıtmaktadır. Yıllık yağış ortalamaları havza tabanında 485 mm ila 690 mm arasında değişmektedir (D.M.İ.G.M.,2004). Ancak bakı şartlarının kontrolüyle birlikte yükseltinin artışına paralel olarak yıllık toplam yağış miktarları da artış göstermektedir. Yıllık ortalama sıcaklıklar İznik'te 14.4 °C, Orhangazi'de 14.1 °C' dir. Bu değerler de kuşkusuz havzanın tamamı için geçerli olmayıp, bakı ve yükseltiye bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Buna göre göl çevresindeki alçak düzlüklerde 14 °C civarında olan yıllık ortalama sıcaklıklar, havzanın tabanından uzaklaştıkça azalmakta ve yüksek kesimlerde 9 °C'nin altına düşmektedir (Akbulak, 2006).

İznik Gölü Havzası toprak tipleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Havzada zonal topraklar grubundan kireçsiz kahverengi orman toprakları, kahverengi orman toprakları ve kırmızı-kahverengi orman toprakları, azonal topraklar grubundan alüvyal ve kolüvyal topraklar, intrazonal topraklar grubundan ise rendzinalar yayılış göstermektedir (K.H.G.M.,1995–K.H.G.M.,1998). Genellikle yamaçlarda ve yüksek sahalarda yer alan zonal topraklar, sürekli olarak aşınmaya maruz kalmaları, iklim koşullarının ürün çeşitliliğine imkan tanımaması ve eğimin fazla olması nedeniyle düşük bir zirai potansiyele sahiptirler. Orhangazi Ovası, İznik Ovası, Çakırca Ovası, Sölöz Deltası ile Karadin Oluğunun taban kısmında yayılış gösteren zonal topraklar ise, derinlikleri, su tutma kapasiteleri, bitkilerin ihtiyaç duyduğu mineralleri barındırmaları ve sulama imkanlarıyla araştırma alanındaki en verimli ziraat sahalarına karşılık gelmektedir.

Bilindiği gibi meskenler yapı malzemesi, şekli ve çeşitli kısımların düzenlenme tarzıyla içinde yer aldığı coğrafi şartların etkisini taşıyan ve bu etkiyi yansıtan unsurlardır (Tanoğlu,1969:214). Gerçekten, meskenlerin biçimlenmesinde ve çeşitlilik kazanmasında; jeolojik ve litolojik özellikler, topoğrafya şartları, iklim ve bitki örtüsü gibi doğal çevre faktörleri temel rolü oynamaktadır. Bu coğrafi şartların yanında meskenlerin şekli ve özellikleri; insanların faaliyetlerine, kültürlerine, sosyo-ekonomik şartlarına, istek ve gereksinimlerine göre de farklılık kazanmaktadır. Böylece çevre şartlarıyla insan ve faaliyetlerinin eseri sayılan meskenler (Tunçdilek,1967:51), yalnızca birbirinden farklı özellikler gösteren mekan parçaları arasında değil, homojen karakter taşıyan çok küçük alanlarda, hatta aynı yerleşme ünitesinde dahi farklı tip ve özellikler gösterebilmektedirler (Sergün,1986:95).

Yukarıdaki paragraflarda kısaca değinildiği gibi İznik Gölü Havzası, gerek doğal çevre koşulları gerekse burada yaşayan nüfusun yürüttüğü ekonomik faaliyetler itibariyle çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Bu çeşitliliğe bağlı olarak havzadaki meskenler de kullanılan yapı malzemesi, inşa şekli, çatı tarzı ve fonksiyonel yapıları bakımından farklılıklar göstermektedir.

İnceleme alanındaki meskenlerin çok büyük bir bölümü bir ve iki katlıdır. Bu meskenlerin oranı sırasıyla % 53 ve % 40.9 iken, üç katlı meskenler % 5.3, kat sayısı dört ve daha fazla olan meskenler ise % 0.9'luk bir paya sahip bulunmaktadırlar (DİE,2002;13). Tek ve iki katlı meskenlere inceleme alanının her kesiminde rastlamak mümkündür. Üç ve dört katlı meskenler ise daha çok ova kenarında yer alan köylerde, yani gelir düzeyi nispeten yüksek olan sahalarda yoğunluk kazanmaktadır. Söz konusu meskenlerin bir bölümü karkas sistemiyle inşa edilmişlerdir ve İznik Gölü'nün güneyindeki Paşapınar, Sölöz, Narlıca ve Gürle köylerinde yer alırlar.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmada, İznik Gölü Havzasında yer alan kır meskenlerinin genel özellikleri ve bu özelliklerin ortaya çıkışında etkili olan faktörler coğrafi açıdan ele alınmıştır. Bu bağlamda havzadaki kır meskenlerinin inşa tarzları, kat sayıları, yapı

malzemeleri, çatı biçimleri ve fonksiyonel özellikleri belirlenerek coğrafi ortamla ilişkileri irdelenmiştir.

Havzadaki kır meskenlerinin taşıdığı özellikler, arazi çalışmaları sırasındaki ayrıntılı gözlemler ve meskenlerde yaşayan bireylerle yapılan görüşmeler esas alınarak tespit edilmiştir. Meskenlerle ilgili sayısal veriler ise, Bursa İli Köy Envanter Etüdünde yer alan istatistiklerden sağlanmış ve arazi çalışmaları sırasında elde edilen bulgularla ilişkilendirilerek coğrafi bakış açısıyla yorumlanmıştır.

MESKENLERİN YAPI MALZEMESİ

Mesken yapımında kullanılan malzemeler konusuna geçmeden önce, bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. İnceleme alanında, ulaşım olanaklarındaki ilerlemeler, taşıma araçlarının sayılarının ve kapasitelerinin artması ve bölge sakinlerinin sosyo-ekonomik koşullarında meydana gelen gelişmeler, meskenlerin yapımında kullanılan malzemenin temininde çevrenin etkisini büyük ölçüde zayıflatmıştır (Foto 1). Artık İznik Gölü Havzasındaki hemen her köyde, yeni bir meskenin yapımında çimento, tuğla, kireç, demir vb. malzemeler kullanılmakta ve bunlar civardaki kentsel merkezlerden sağlanmaktadır. Böylece, şehirlerde görmeye alışık olduğumuz betonarme tarzındaki meskenler, kırsal yerleşmelerde de hakimiyet kazanmakta, buna karşın coğrafi çevrenin kır meskenleri üzerindeki etkisi büyük ölçüde sınırlanmaktadır.

Yapı malzemesinin temininde ve meskenlerinin inşa tarzında görülen bu değişim, özellikle ileri tarım yöntemlerinin uygulandığı köylerde daha hızlı bir şekilde gerçekleşmekle birlikte, havzadaki tüm kır yerleşmelerinde kendini göstermektedir. Nitekim, gerek arazi çalışmaları sırasında yaptığımız gözlemler, gerekse 1997 yılına ait Bursa ili köy envanterinden elde ettiğimiz istatistikler, araştırma sahasında meskenlerin yapımında tuğlanın en fazla kullanılan yapı malzemesi haline geldiğini ortaya koymaktadır (DİE,2002:11). Buna göre, inceleme alanındaki kır meskenlerinin % 38.3'ünde yapı malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır ve bu oran yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı giderek yükselmektedir. Tuğlanın yapı malzemesi olarak kullanıldığı meskenlerin en dikkate değer özelliği

genellikle betonarme tarzında inşa edilmiş olmalarıdır. Sayıları az olmakla birlikte, karkas sistemiyle inşa edilmiş olan meskenlerde de tuğla kullanılmıştır.

Foto 1: Araştırma sahasında, yapı malzemesi bakımından doğal çevrenin etkisini yansıtan kerpiç ve ahşabın bir arada kullanılmasıyla inşa edilmiş meskenlerin yerini (A), örneklerini şehirlerde gördüğümüz betonarme yapılar almaya başlamıştır (B).

İznik Gölü Havzasındaki meskenler, inşa malzemesi bakımından ele alındıklarında, tuğladan sonra en fazla kullanılan malzemenin kerpiç olduğu görülmektedir. Türkiye'deki kır meskenlerinin yapımında kullanılan en yaygın malzeme durumundaki kerpiç (Doğanay, 1994:324), araştırma sahasındaki kır meskenlerinin % 34.4'ünde esas yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Kerpiç, yalıtım özelliğinin yüksek olmasından dolayı, kış aylarında meskenlerin fazla soğumasını engellerken, sıcak yaz günlerinde ise meskenin iç kısımlarının dışarıya göre daha serin olmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan inceleme alanındaki köylerin büyük bölümünün, merkezi kısımdaki ovaların çevresinde; birikinti konilerinin üzerinde veya hemen gerisinde ya da alüvyal vadi tabanlarının kenar kısımlarında

kurulmuş olmaları da kerpiç kullanımının yaygınlaşmasında rol oynamıştır. Bu yerleşmelerin çevresinde en çok bulunan malzeme, kerpiç yapımına son derece elverişli durumdaki alüvyondur. Böylece çevreden kolayca temin edilen toprak, kerpiç yapımında kullanılmak suretiyle, meskenlerin inşasında önemli bir etken olmuştur.

İznik Gölü Havzasında ahşap, karkas sistemiyle inşa edilmiş meskenlerde, kerpiç meskenlerde ve taş meskenlerde değişen ölçülerde kullanılmıştır. Ancak ahşabın meskenlerde ana yapı malzemesi olarak kullanımı, düşük seviyelerdedir. Ormanların çok sınırlı sahalarda varlığını sürdürebilmesi bu malzemenin teminini güçleştirirken, sosyo-ekonomik gelişmeler ve ulaşım olanaklarındaki ilerlemeler nedeniyle farklı yapı malzemelerinin kolayca elde edilebilmesi da ahşap kullanımında gerilemeye yol açmaktadır. Böylece ahşabın ana malzeme olarak kullanımıyla inşa edilmiş kır meskenleri sınırlı sahalarda kendini göstermektedir. İnceleme alanının kuzeydoğusundaki Hacıosman, Elmalı, Kırıntı ve Kutluca köyleriyle, İznik Gölü'nün güneyindeki Gürle-Avdan dağlarının kuzey eteklerinde kurulmuş olan Paşapınar, Karsak, Heceler ve Gürle köylerinde, meskenlerin inşasında ahşap malzeme yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Belirtilen kesimler, orman örtüsünün geniş alanlarda devamlılık gösterdiği sahalara karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, yakın çevreden ve nispeten kolaylıkla temin edilen malzemenin faydalanma prensibi bu kesimlerde de geçerliliğini korumuştur.

İnceleme alanındaki meskenlerin yapımında taşın kullanımı tuğla, kerpiç ve ahşaba göre daha sınırlıdır. Aslında, taş hemen her meskende belli ölçülerde kullanılmıştır. Nemden etkilenmeyen ve taşıma gücü kerpice göre çok daha yüksek olan taş, hem kerpiç meskenlerde hem de ahşap meskenlerde yardımcı malzeme olarak kullanılmaktadır. Ancak, ana malzeme olarak taş kullanımı pek yaygın değildir. Araştırma sahasındaki kır meskenlerinin sadece % 7.3'ü, ana yapı malzemesi olarak taşın kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Bu durumun temel sebebi, taşın diğer yapı malzemelerine göre daha zor temin edilmesidir. İznik Gölü Havzasında taşın en fazla kullanıldığı kesimler, özellikle kuzey ve kuzeydoğudaki volkanik formasyonların aflorman verdiği dağlık sahalara karşılık gelmektedir. Örneğin Süleymaniye, Osmaniye ve İhsaniye köylerinde taş kullanılarak inşa edilmiş olan meskenlerin sayısı hayli fazladır.

İNŞA ŞEKİLLERİNE GÖRE MESKEN TİPLERİ

Karkas Meskenler: İznik Gölü Havzasında yer alan kır meskenlerinin en yaygın tipini, ahşap ve kerpicingin bir arada kullanıldığı, karkas sistemiyle inşa edilmiş olan meskenler meydana getirmektedir. Aslında araştırma sahasındaki meskenlerin inşasında ahşapla birlikte kerpiç kullanımının oldukça eski dönemlere dayandığı, İznik Gölü'nün batısında yer alan Ilıpınar Höyük'teki kalıntılardan anlaşılmaktadır. En eskisi günümüzden 7000-7150 yıl öncesine ait olmak üzere (Rodenberg,1987-1997:173) 10 ayrı yerleşme katı bulunan ve son tabakası M.S. 6-7. yüzyıllara tarihlenen höyüğün özellikle üst katmanlarında ahşap ve kerpicingin kullanıldığı, yapılan kazı çalışmalarıyla tespit edilmiştir (Rodenberg, 1993: 254).

Bugün de genellikle iki veya üç katlı olan karkas meskenlere inceleme alanının hemen hemen her kesiminde rastlamak mümkündür. Karkas meskenlerin yapımında, ahşabın yanında kerpiç, tuğla veya taş da kullanılmaktadır (Foto 2). Ancak en çok karşılaşılan karkas mesken tipi, ahşap ve kerpicingin bir arada kullanılmasıyla inşa edilmiş olanlarıdır. Ahşap ve kerpiç malzemeyle inşa edilen karkas meskenlerde, öncelikle ahşap örgü sistemi meydana getirilir. Daha sonra boşluklar kerpiç malzeme yardımıyla kapatılır ve meskenin duvarları tamamlanmış olur. Bu meskenlerde duvarların iç yüzeyleri genellikle çamur malzeme kullanılarak sıvanırken, dış yüzeyleri sıvasızdır.

Foto 2: Ahşap, taş, kerpiç ve tuğlanın bir arada kullanılmasıyla inşa edilmiş bir mesken örneği (Karsak köyü). Meskenin duvarları yaklaşık 40 cm. yüksekliğe kadar taşla örüldükten sonra, ahşap iskelet kurulmuş, aradaki boşluklar ise kerpiç ve tuğladan faydalanılarak doldurulmuştur.

Bilindiği gibi kerpiç, nemden çabuk zarar gören bir yapı maddesidir. Bundan dolayı, özellikle taban suyu yüksek olan sahalarda ve taşkın riskinin bulunduğu vadi boylarında, nemden etkilenmeyen ve üzerindeki kütleyi taşıyıcı özelliği daha yüksek olan taş malzeme kullanımı önem kazanmaktadır. Böylece tek katlı karkas meskenlerde temelden başlayarak yaklaşık 1-1.5 m. yüksekliğe kadar taş kullanılırken, iki katlı veya üç katlı meskenlerde alt kat tamamen taştan inşa edilmektedir. Bazı meskenlerde ise ahşap iskelet arasındaki dolgu malzemesi olarak tamamen taş kullanılmıştır. Örneğin Akharım köyünde yer alan ve günümüzde artık kullanılmayan bir mesken, çeşitli boyutlardaki traverten bloklarının ahşap iskeletin içine yerleştirilmesiyle meydana getirilmiştir (Foto 3). Harç kullanmaksızın, üst üste ve yan yana getirilen traverten parçalarından inşa edilen bu meskenlerin benzerleri, ülkemizin başka bölgelerinde de görülmektedir (Göney, 1967:128).

Gerek tek katlı gerekse çok katlı karkas meskenlerde iskeleti meydana getiren ahşap, değişen oranlarda kullanılmıştır. Ormanların geniş alanlar kapladığı

kesimlerde yer alan karkas meskenlerde, örgü sistemi sık dokulu iken, eskiden beri orman örtüsünün zayıf olduğu sahalardaki meskenlerde daha seyrek bir örgü sistemi mevcuttur (Foto 4). Bunun yanında, tek katlı karkas meskenlerde ahşap kullanımı daha düşük seviyelerdedir.

Foto 3: Ahşap iskeletin, kolay işlenen bir malzeme olan travertenle doldurulması sonucunda inşa edilmiş bir mesken duvarının yakından görünümü (Akharım köyü).

İzmit Gölü'nün güneyinde yer alan Narlıca, Paşapınarı, Heceler, Sölöz, Yenisölöz köyleriyle, bu köylerin batısındaki Gürle ve Karsak köyleri, ahşabın yoğun bir şekilde kullanılmasıyla inşa edilmiş karkas meskenlerin en yaygın olduğu yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerin tamamı, bugün dahi ormanların geniş alanlarda yayılış gösterdiği Gürle-Avdan dağlarının kuzeyinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu meskenler ağacın bol olduğu kesimlerde yapılmışlardır. Özellikle yukarıda belirtilen yerleşmeler başta olmak üzere, inceleme alanının çeşitli kesimlerinde, tarihi değeri bulunan ve özgün mimariye sahip çok sayıda ahşap-karkas mesken mevcuttur. Günümüzden 100-120 yıl öncesinde yapılmış olan 2-3 katlı bu meskenlerin en önemlisi Sölöz yerleşmesinde bulunmaktadır (Foto 5) ve bu yapı Bizans mimari geleneğini yansıtan örneklerdendir (Eyice, 1996:209).

Foto 4 A: Ahşap ve kerpiçten faydalanılarak inşa edilmiş olan bir meskenin genel görünümü (Dereköy) **B:** Aynı meskenin yakın plan görüntüsünden de anlaşılacağı üzere, ahşap iskelet oluşturulduktan sonra arada kalan boşluklar kerpiçlerle doldurularak mesken tamamlanmıştır.

Foto 5: Bir asrı aşan yaşı ve özgün inşa tarzıyla İznik Gölü Havzasındaki en önemli yapılardan biri olan tarihi mesken (Sölöz köyü).

Araştırma sahasındaki karkas meskenlerin büyük kısmı artık kullanılmamaktadır. Bu evlerin yoğunluk kazandığı İznik Gölü'nün güneyinde kalan sahada, 35-40 yıl öncesine kadar ipekböcekçiliği yaygın bir faaliyet olduğundan, meskenler genellikle bu faaliyetin sürdürülebileceği şekilde düzenlenmişlerdir. Söz konusu meskenlerde ikinci veya üçüncü katlar kozaların kurutulduğu birim olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde ipekböcekçiliği tamamen sona erdiğinden bu evlerin çok büyük bir bölümü terkedilmiş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Bununla birlikte sayıca az olsa da Paşapınar, Gürle, Sölöz ve Karsak köyleri başta olmak üzere, bazı köylerde bu meskenler halen kullanılmaktadır.

Kerpiç Meskenler: Kil, mil ve balçığın saman ve ota karıştırılmasıyla elde edilen malzemenin, kalıplara dökülerek güneşte kurutulmuş şekli olan kerpiç, daha önce de ifade edildiği gibi İznik Gölü Havzasında tuğladan sonra en çok kullanılan yapı maddesidir. Kerpiç meskenler genellikle iki katlıdır. Ancak ahşap kullanımının sınırlı olduğu sahalardaki kerpiç meskenler tek katlı olarak inşa edilmişlerdir. Karkas meskenlerde olduğu gibi, kerpiç meskenlerde de yardımcı malzeme olarak taş kullanımı yaygındır. Tek katlı kerpiç meskenlerin temellerinde ve duvarın yaklaşık 1 metrelik yüksekliğe kadar olan kısmında taş malzeme kullanılmaktadır. İki katlı kerpiç meskenlerde taş malzeme kullanımı daha fazladır ve bazı meskenlerin alt katının duvarları tamamen taş ve çamur malzeme kullanılarak örülmüştür. Bunun sebebi, daha önce de ifade edildiği üzere, taşın nemden zarar görmemesi ve taşıma gücünün daha yüksek olmasıdır. Diğer taraftan, ister tek katlı ister iki veya üç katlı olsun, kerpiç meskenler tamamında, değişen oranlarda ahşap malzeme kullanılmıştır. Ahşap, kerpiç duvarların daha sağlam ve dengeli olmasını sağlaması yanında, çatı yapımında da en önemli unsuru meydana getirmektedir. İnceleme alanında genel bir prensip olarak, kerpiç meskenin kat sayısı arttıkça, kullanılan ahşap malzeme miktarında da artış söz konusudur.

Havzadaki kerpiç meskenlerin duvar kalınlıkları 30-40 cm arasında değişmektedir. Duvarların dış etkenlerden zarar görmesini engellemek ve yalıtımı artırmak amacıyla, meskenin iç ve dış yüzeyleri çamurla sıvanmaktadır. Böylece

zaten yalıtkanlığı iyi derecede olan kerpiçle inşa edilmiş ve çift taraftan sıvanmış duvarlar, kış aylarında meskenden ısı kaybını önlerken, sıcak yaz döneminde de meskenin iç kısımlarının daha serin olmasını sağlamaktadır.

Ahşap Meskenler: Tipik örneklerine Karadeniz Bölgesinde rastlanılan ahşap meskenler (Tunçdilek, 1967; Emiroğlu,1970; Tolun-Denker,1977), araştırma sahasında dar sahalarda görülmektedir. Bu meskenler havzanın kuzeydoğu kesiminde, Elmalı, Kırıntı, Kutluca, Hacıosman ve Çandarlı gibi orman içi köylerinde yaygındırlar (Foto 6). XIX. yüzyılın sonlarında kurulan bu yerleşmelerin yer aldığı saha o dönemlerde tamamen ormanlarla kaplıydı. Bu durumun doğal sonucu olarak, çevrede en çok bulunan ve kolayca temin edilen ahşap, temel yapı malzemesi olmuştur. Saha günümüzde de, havzada ormanların en geniş yayılışa sahip olduğu kesimleri meydana getirmektedir. Ancak, ahşap meskenlerin bu civarda yoğunluk kazanmasını, sadece bir sebebe bağlayarak açıklamak mümkün değildir. Bu kesimlerinde yaşayanların gelir düzeyinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bilindiği gibi ailelerin satın alma gücü yükseldikçe, uzak çevrelerden malzeme temini kolaylaşır. Oysa, yer yer hayvancılık ve ormancılığın önem kazandığı bu kesimlerde, çevre şartları monokültür bir ziraata olanak sağlamaktadır ve bu nedenden dolayı halkın ekonomik düzeyi nispeten düşüktür. Bunun yanında, havzada şehir merkezlerine en uzak mesafede bulunan köyler de yine bu kesimde yer almaktadır. Önceki yıllarda ulaşım koşullarındaki yetersizlikler de göz önünde bulundurulduğunda, belirtilen yerleşmelerin çevredeki şehirlerle olan ilişkilerinin sınırlı düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı, meskenler yakın çevreden sağlanan ahşabın kullanılmasıyla inşa edilmiştir.

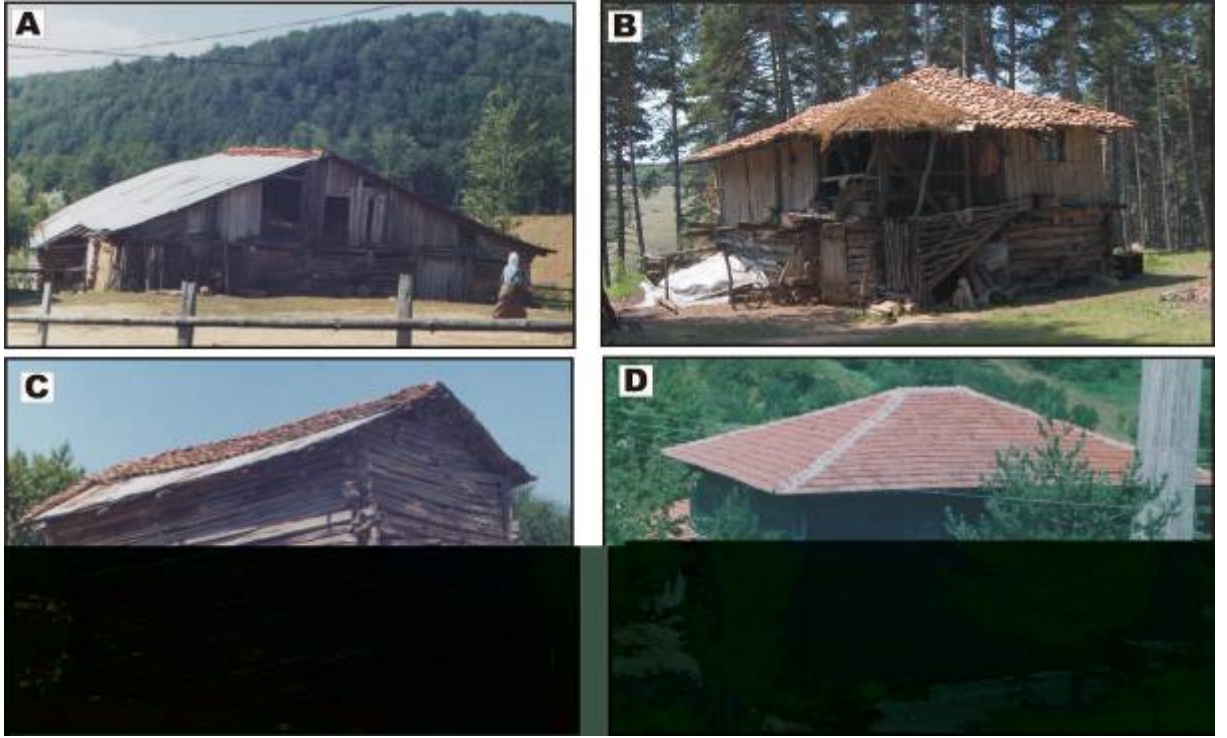

Foto 6 A: Temel ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu bir mesken eklentisi. Oldukça özensiz bir şekilde inşa edilmiş olan meskenin alt katında küçükbaş hayvanlar barınırken, üst katta hayvanların yemi muhafaza edilmektedir. **B:** Aluç yaylasında bir mesken örneği. Tamamen taştan inşa edilmiş olan bu meskenin alt katında büyükbaş hayvanlar barınırken, üst kat ikametgah alanı olarak kullanılmaktadır. **C:** Çatma tomruklarla yapılmış olan ve yakacak odunların muhafaza edildiği mesken eklentisi (Elmalı Köyü) **D:** Tamamen ahşap malzeme kullanılarak 1184’te Elmalı köyünde inşa edilmiş olan tarihi cami.

İznik Gölü Havzası’ndaki ahşap meskenler genellikle dikdörtgen şekillidir. Söz konusu meskenlerde, ahşabın topraktaki nemden zarar görmesini engellemek amacıyla, temelden başlayarak bir ila bir buçuk metre yüksekliğe kadar çıkan taş duvarlar örülmekte, bunun üzerinde ise tomruk ve keresteden oluşan ahşap kısım yer almaktadır.

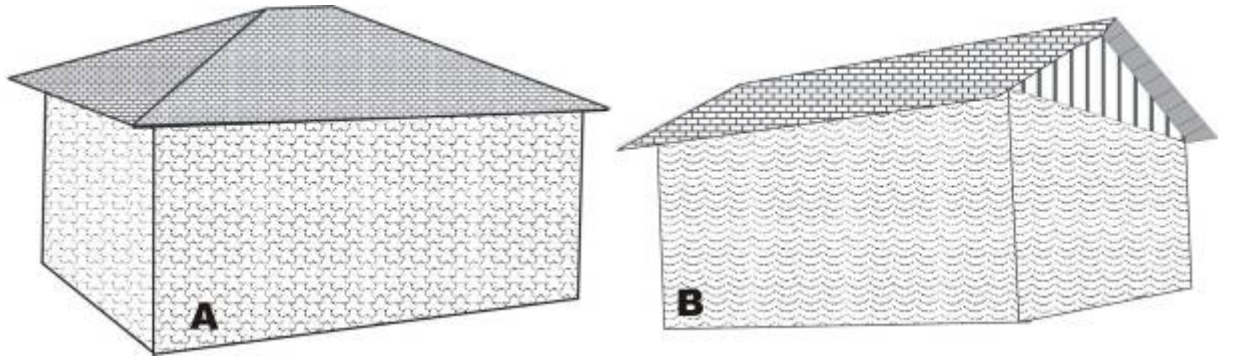
Taş meskenler: Ülkemizde özellikle Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yaygın olan taş meskenler (Tolun-Denker,1977; Gürbüz,1998), İznik Gölü Havzası’nda volkanik kayaların aflöre ettiği ve taşın kolayca temin edilebildiği kesimlerde varlık göstermektedir. Bu meskenler, sayıları az olmakla birlikte, havzanın kuzey

kesimindeki Süleymaniye, Osmaniye ve Gürmüzlü gibi köylerde yer almaktadır. Taş meskenlerden az bir kısmı harç kullanılmadan inşa edilmişlerdir. Ancak daha yakın zamanlarda yapılmış olanlarda harç malzemesi olarak çimentodan faydalanılmıştır. Bu meskenlerin çatıları ise ahşap ve kiremidin bir arada kullanılmasıyla, beşik örtü tarzında inşa edilmiştir. Taş meskenlerin dış yüzeyleri genellikle sıvasız olmasına karşın, iç yüzeyler sıvası ve badanası yapılmış haldedir.

MESKENLERİN ÇATI TARZLARI

İnceleme alanındaki kır meskenlerinin çatıları, yapımlarında kullanılan malzeme bakımından ele alındıklarında, çeşitlilik göstermemektedirler ve tamamına yakını ahşap ve kiremidin bir arada kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Çatıların iskelet kısmında ahşap kullanılırken, örtü malzemesini kiremit meydana getirmektedir. Saç kullanımı ise azalmıştır.

Havzadaki kır meskenlerinin çatıları genellikle “çadır örtü” ve “beşik örtü” tarzında inşa edilmiştir. Aynı zamanda kırma örtü ismi de verilen çadır örtü iki yana eğimli iken, beşik örtü dört tarafa eğimlidir. Her iki çatı sisteminde de duvarları nemden korumak amacıyla saçaklı bir yapı egemendir (Şekil 2).

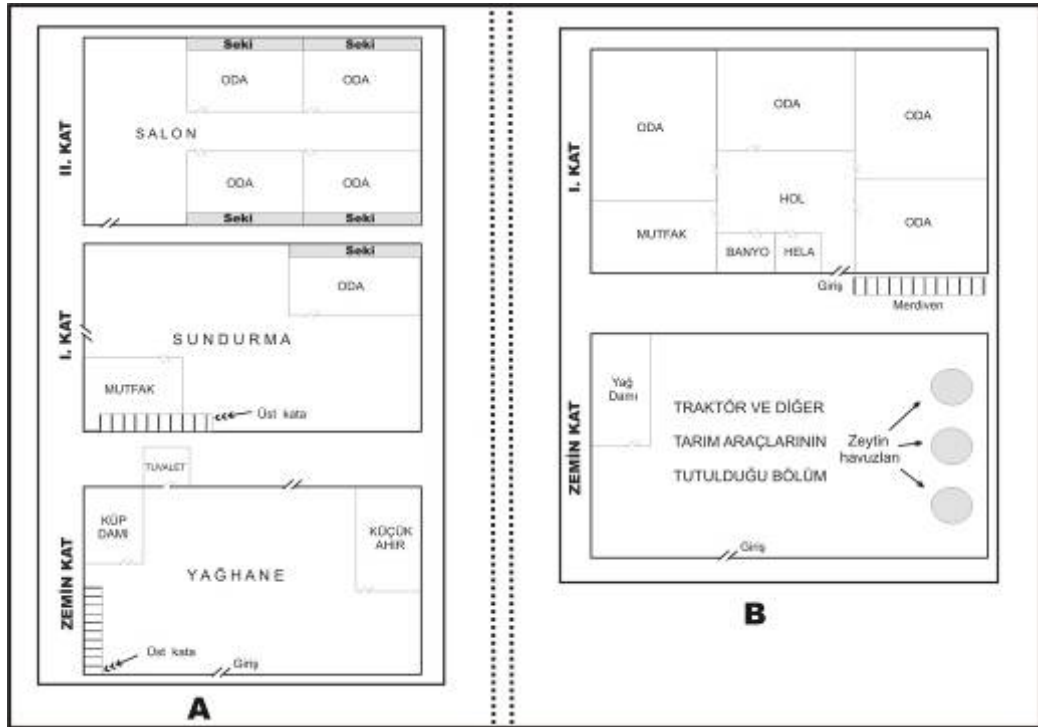
Şekil 2: İznik Gölü Havzasındaki kır meskenlerinin çatıları, beşik örtü (A) ve çadır örtü (B) tarzında inşa edilmişlerdir ve her iki çatı tipinde de saçaklı yapı egemendir.

Saha genelinde yağış şartları açısından görülen farklılıklar, çatıların eğim dereceleri ve saçak genişlikleri üzerinde etkili olmuştur. Bu bakımdan alçak kesimlerde ve özellikle Karadin Oluğu çevresinde, yağış miktarının nispeten düşük olmasından dolayı çatıların eğimi daha az ve saçakları daha dardır. Buna karşın,

havzanın özellikle kuzeydoğu kesimi başta olmak üzere, daha fazla yağış alan yüksek bölümlerindeki çatıların eğimi ve saçak genişlikleri fazladır.

MESKENLERİN BÖLÜMLERİ VE FONKSİYONEL YAPILARI

Bilindiği gibi kır meskenleri fonksiyonel bakımdan esas olarak iki ayrı bölümden oluşurlar. Bunlardan biri ev sakinlerinin oturma, dinlenme, yemek pişirme ve yeme yeri olup, meskenin ikametgah kısmını meydana getirir. Meskenin ikinci kısmı ise, yetiştirilen ürünlerin depolandığı ve çeşitli işlemlere tabi tutulduğu, hayvanların barındığı, çeşitli tarımsal araç ve gereçlerin saklandığı depo, ambar, ahır, samanlık ve garaj gibi eklentilerden meydana gelir. Meskenlerin eklentileri, ekonomik yapının gereklerine uyacak şekilde inşa edilirler. Böylece inceleme alanında ekonomik faaliyetlerin belki de en güzel yansıması, kır meskenlerinin eklentilerinde karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten bir meskene kırsal karakter kazandıran en önemli unsur, sahip olduğu eklentilerdir.

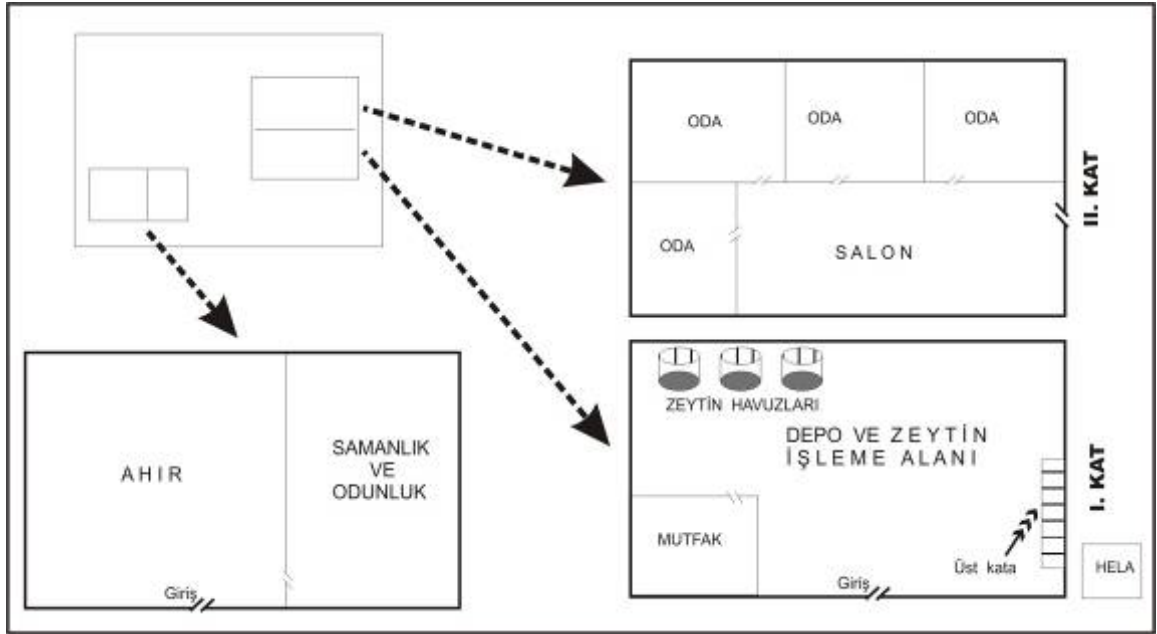

Şekil 3: Paşapınar köyü'nde farklı dönemlerde inşa edilmiş iki farklı meskenin planı
A- Eski mesken **B-** Yakın zamanlarda inşa edilmiş bir mesken. Ekonomik faaliyetlerdeki değişimle birlikte mesken tiplerinde meydana gelen farklılık açıkça görülmektedir.

İzmit Gölü Havzasındaki kır meskenleri bir bütün olarak ele alındığında, yürütülen ekonomik faaliyetlerden dolayı, değişik plan tiplerine sahip olduklarını ve depo, yağhane, ahır, samanlık, garaj gibi farklı eklentilerinin bulunduğu görülmektedir. Örneğin havzadaki en önemli ekonomik faaliyet olan zeytinciliğin yapıldığı kesimlerdeki meskenlerde, eklenti genellikle alt katta bulunmaktadır. Bu eklentilerin bir bölümünde zeytinin salamura işlemine tabi tutulduğu havuzlar veya küpler yer alırken, bir bölümünde ise tarımsal araç ve gereçler muhafaza edilmektedir. Bunun yanında, zeytinyağı üretiminin gerçekleştirildiği kesimlerde ise eklentinin bir köşesinde bu işlem için ayrılmış ayrı bir bölüm bulunmaktadır (Şekil 3-B).

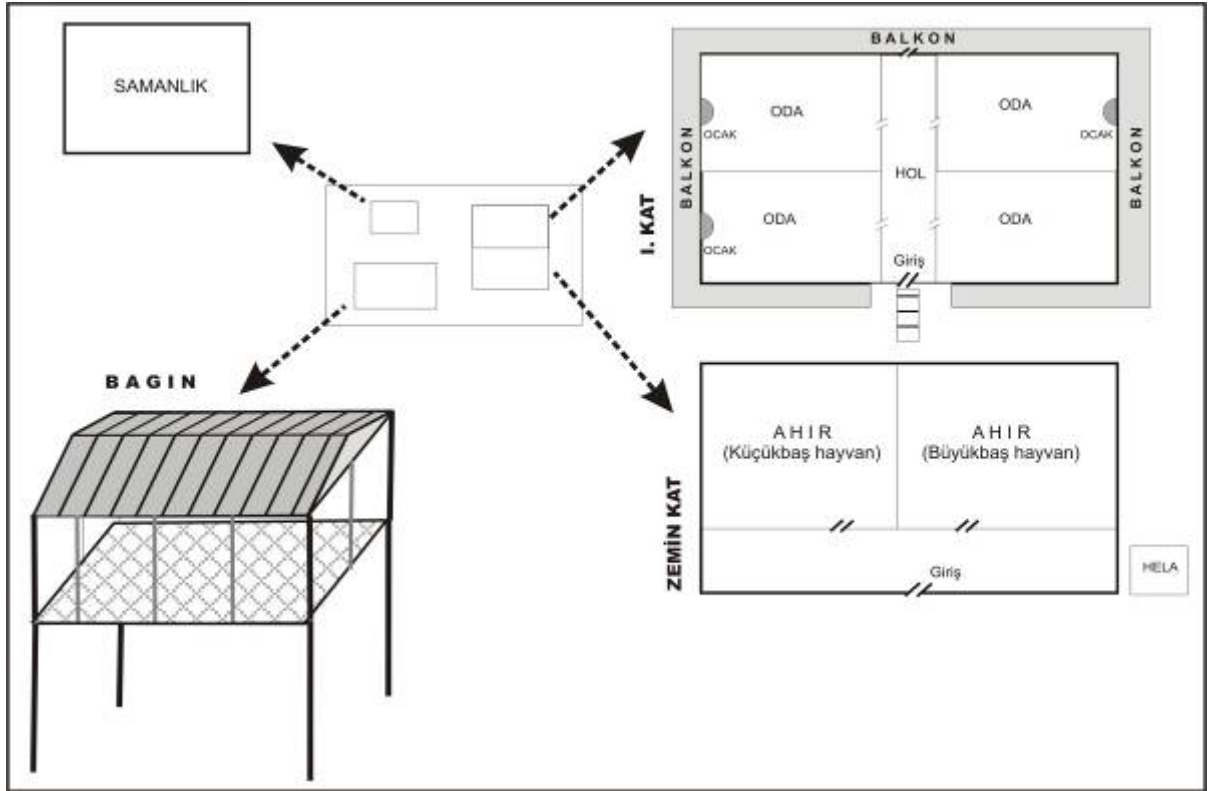
Günümüzde hayvancılığın önemi azalmış olmakla birlikte, yaklaşık 20 yıl öncesine kadar araştırma sahasındaki hemen her çiftçi ailesi, kendi ihtiyacını karşılamak amacıyla ya da ticari olarak hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Adliye, Ağlan, Bereket, Akçapınar, Hacıosman, Oğulpaşa, Hisarcık, Elmalı, Sarıyazı ve Fındıklı gibi yerleşmelerde hayvancılık ekonomisinin egemenliğini yansıtan pek çok mesken bulunmaktadır. Ancak, bu kesimlerde hayvancılık tek başına ailelerin geçimini sağlamasına yeterli olmadığı için, aynı zamanda tarımsal faaliyetler de hayvancılıkla birlikte yürütülmektedir. Dolayısıyla meskenlerin eklentileri de hem hayvancılığın hem de tarımsal faaliyetlerin gereklerini karşılayacak şekilde düzenlenmiştir.

İki katlı olarak inşa edilmiş bu meskenin alt katında, zeytin küplerinin bulunduğu bir depo ile mutfak yer alırken, üst kat oturulan bölümü meydana getirmektedir. Hayvancılıkla ilgili eklentiler olan ahır ve samanlık ile kışlık odunun tutulduğu birimler ise birbirlerine bitişik olarak, evin birkaç metre yakınında konumlanmıştır (Şekil 4).

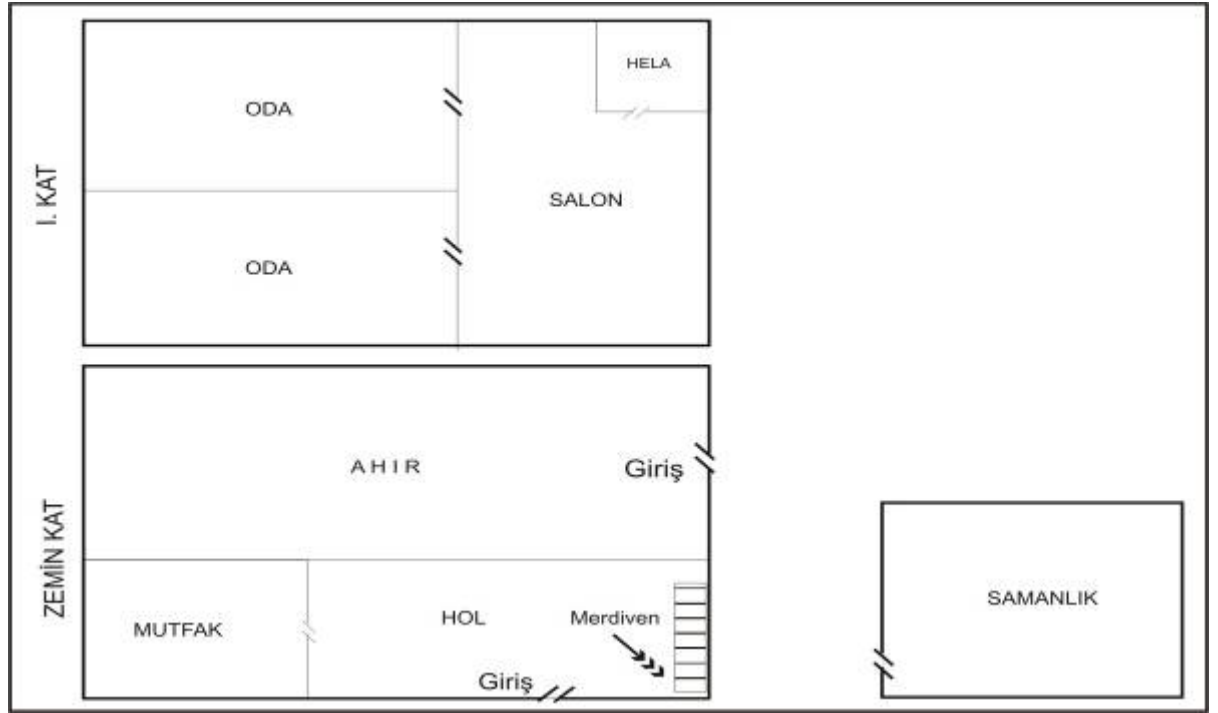
Şekil 4: Hayvancılık ve zeytin yetiştiriciliğinin birlikte yapıldığı ekonomik yapıya sahip sahadaki bir mesken örneği (Karsak Köyü).

Diğer taraftan hayvancılık inceleme alanının yüksek kesimlerinde, yer yer tarımsal faaliyetlerin önüne geçmektedir. Bu kesimlerdeki meskenleri örnekleme bakımından, Elmalı köyündeki bir meskenin fonksiyonel özelliklerini gösteren planı şekil 5'te gösterilmiştir. Bu meskenin alt katında küçükbaş ve büyükbaş hayvanların tutulduğu iki ayrı ahır yer alırken, üst kat oturulan mekanı meydana getirmektedir. Başlıca tarımsal ürün olan mısırın kurutulduğu ve ayıklandığı “bagın (nalyay)” adı verilen eklentiyle samanlık ise meskenin yakınında yer almaktadır.

Şekil 5: Hayvancılık ve mısır yetiştiriciliğinin egemen olduğu bir sahada, bu ekonomik yapıya göre düzenlenmiş olan mesken ve eklentileri (Elmalı Köyü).

Hayvancılığın hakim ekonomik faaliyet olduğu kesimlerdeki mesken tiplerinden bir başka örneği meydana getiren Ağlan köyündeki mesken ise daha basit bir plan tarzı sunmaktadır. İnceleme alanının genelinde olduğu gibi bu meskenin de üst katı ailenin oturduğu kısmı meydana getirmektedir. Meskenin alt katı ikiye bölünmüştür. Her birinin ayrı girişi bulunan bu bölümlerden ilki mutfak ve holden meydana gelirken, diğer bölüm büyükbaş hayvanların tutulduğu ahırdır. Hayvanların yemlerinin muhafaza edildiği samanlık ise eve birkaç metre uzaklıkta yer almaktadır (Şekil 6).

Şekil 6: Hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu bir sahadaki mesken örneği (Ağlan Köyü).

Meskenlerin fonksiyonel yapıları konusunda belirtilmesi gereken son bir nokta, geçmişte inceleme alanının özellikle güney kesimlerinde yoğun bir şekilde yürütülen ipekböcekçiliğinin meskenler üzerindeki etkisidir. Bugün tamamen sona ermiş olan bu faaliyet, söz konusu kesimlerdeki meskenlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İpekböcekçiliği faaliyetinin sürdürüldüğü sahalarda bulunan meskenler genellikle üç katlı olarak, karkas sistemiyle inşa edilmişlerdir. Meskenlerin alt katı zeytincilikle ilgili işlemlerin yapıldığı mekan olarak kullanırken, bu katın bir köşesinde küçük bir ahır bulunabilmektedir. Orta katta mutfak ve bir odanın yanında sundurma adı verilen bölüm yer almaktadır. Bu bölüm ipekböceği kozalarının kurutulması ve ayrılması işlemine tahsis edilmiştir. Meskenin üst katı ise ikametgah bölümüne karşılık gelmektedir (Şekil 3-A). Bazı meskenlerde ikametgah kısmı orta katta bulunurken, üst katta ipekböcekçiliği işlemleri gerçekleştirilmekteydi. Bugün özellikle İznik Gölü'nün güneyinde yer alan birçok köyde bu tip meskenlere rastlanmaktadır. Ancak söz konusu meskenlerin çok büyük bir kısmı artık kullanılmamaktadır.

SONUÇLAR

İznik Gölü Havzasındaki kır meskenleri, buldukları sahanın doğal çevre şartları ve burada yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerindeki farklılıklardan dolayı çeşitlilik göstermektedir. Göl çevresindeki alüvyal düzlüklerden yüksekteki platolara ve dağlık sahalara doğru değişen fiziki ve ekonomik şartlara bağlı olarak meskenlerin şekil ve fonksiyonel yapılarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Havzadaki meskenlerin inşasında kerpiç, tuğla, ahşap ve taşın değişen oranlarda kullanıldığı, ancak bu malzemelerden hiç birinin meskenin yapımında tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, sadece taş, sadece kerpiç veya sadece ahşap tek başına kullanılmamakta; bu malzemelerin en az ikisinden, aynı meskende birlikte faydalanılmaktadır. Örneğin kerpiç meskenlerde duvarın dayanıklılığını artırmak için ahşap iskeletten faydalanılırken, kerpicing nemden zarar görmesini engellemek amacıyla yapının temel kısmında taş kullanılmaktadır. Taş meskenlerde çatı kısmının yapımında ahşap kullanılmakta, ahşap meskenlerde ise, ahşabın çürümesini önlemek amacıyla yine temel kısımlarda taştan faydalanılmaktadır.

Havzadaki meskenlerin çatıları “beşik örtü” ve “kıрма örtü” tarzında inşa edilmiştir. Her iki örtü tipinde de saçaklı bir yapı egemendir. Çatıların eğimi ve saçak genişlikleri, yağış miktarına paralel olarak, göl çevresindeki alüvyal düzlüklerden dağlık sahalara doğru artış göstermektedir.

Meskenlerin bölümleri ve eklentileri yürütülen ekonomik faaliyetlere göre düzenlendiğinden bu faaliyetlerdeki çeşitliliğe bağlı olarak meskenlerde depo, yağhane, ahır, samanlık, bağın ve garaj gibi farklı eklentiler bulunmaktadır.

Havzada yeni meskenlerin yapımında çimento, tuğla, kireç, demir vb. malzemeler kullanılmakta ve bunlar civardaki kentsel merkezlerden sağlanmaktadır. Böylece, şehirlerde görmeye alışık olduğumuz betonarme tarzındaki meskenler kırsal yerleşmelerde de egemenlik kazanmakta, buna karşın coğrafi çevrenin kır meskenleri üzerindeki etkisi büyük ölçüde sınırlanmaktadır. Meskenlerdeki bu değişim, gelir düzeyinin yüksek olduğu alçak düzlükler ve çevresinde kurulmuş olan köylerde daha hızlı gerçekleşirken, plato ve dağlık sahalarda yer alan köylerde nispeten daha

yavaştır. Coğrafi çevrenin etkilerinin dışına çıkılarak, gerek yapı malzemesi, gerek inşa tarzı, gerekse meskenin bölümleri ve eklentilerinde yaşanan bu değişimin, havzadaki tüm köylerde gelecekte de artarak devam edeceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbulak, C. (2006). *İzmit Depresyonu'nun Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından İncelenmesi*, İst. Üniv. Sosyal Bilimler Enst., basılmamış doktora tezi.
- Ardel, A. (1943). "Marmara Bölgesinin Güneydoğu Havzalarının Morfolojik Karakterleri" *Türk Coğrafya Derg.* Sayı II., s. 160-171, Ankara.
- D.İ.E.. (2002). *1997 Köy Envanteri -Bursa İli* , Ankara.
- D.M.İ.G.M. (2004). İzmit ve Orhangazi Meteoroloji istasyonları rasatları.
- Doğanay, H. (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Ankara.
- Emiroğlu, M. (1972). "Türkiye Orman İçi Yerleşmeler ve Bolu Örneği" *D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S.5-6, Ankara.
- Eyice, S. (1996). "Türkiye'de Bizans Dönemi Yerleşimi Hakkında Notlar" *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Göney, S. (1967). "Mengen Havzasındaki Köy Yerleşmeleri" *İst. Üniv. Coğrafya Enst. Derg.* S:16, s. 112-132, İstanbul.
- Gürbüz, O. (1998). "Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmesi" *İst. Üniv. Edebiyat Fak. Coğrafya Derg.* Sayı:6, s.93-136, İstanbul.
- KHGM -Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü- (1995). *Bursa İli Arazi Varlığı*, T.C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., İl rapor no: 16, Ankara.
- KHGM -Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü- (1998). *Bilecik İli Arazi Varlığı*, T.C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yay., İl rapor no: 12, Ankara.
- Rodenberg, J.(1987-1997). *The Ilıpınar Excavations I, Fived Seasons of Fieldwork In NW Anatolia*, İstanbul.
- Rodenberg, J. (1993). "Ilıpınar X to VI: Link and Chronology" *Anatolica XIX, Special Issue on Anatolia and The Balkans Symposium*, s.251-267, İstanbul.
- Sergün, Ü. (1986). *Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 3370, İstanbul.
- Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve Yerleşme, Cilt I*, İkinci baskı, İst. Üniv. Yay. No: 1183, Edebiyat Fak. Coğrafya Enst. Yay. No: 43, İstanbul.

Tolun Denker, B. (1977). *Yerleşme Coğrafyası- Kır Yerleşmeleri*, İst. Üniv. Yay. No: 2275, Coğrafya Enst.Yay. No:93, İstanbul.

Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye İskan Coğrafyası – Kır iskanı*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No. 1283, Coğrafya Enst. Yay. No: 49, İstanbul.